NEVERBALNI ZNAKOVI LAGANJA

Istraživanja neverbalnih znakova laganja

...Istraživanja pokazuju procenu verovatnoće
otkrivanja znakova laganja...

Paul Ekman

Istraživanja neverbalnih znakova laganja uglavnom su vršena u eksperimentalnim uslovima. Ukoliko izuzmemo istraživanja u kojima je analizirano ponašanje osumnjičenih tokom policijskog saslušanja, u svetu su poznata još tri slučaja istraživanja neverbalnih znakova laganja u realnim uslovima (*naturalistička istraživačka paradigma*). O ovim istraživanjima biće više reči u delu koji se odnosi na činioce koji utiču na neverbalne znakove laganja.

U istraživanjima su ispitanici obično lagali ili govorili istinu, na primer, o ličnim podacima, o tome šta misle, kakva su njihova uverenja i sl. U drugim istraživanjima ispitanici su gledali video-zapise, filmove, slajdove ili slike, na primer, prijatnog i neprijatnog sadržaja i opisivali ono što su zaista videli ili lagali o tome da su nešto videli. *Lažne kriminalne paradigme* uključivale su one u kojima je ispitanicima naloženo da ukradu novac ili sakriju neki predmet, a zatim da lažu ispitivače o svom kriminalu. Neke istraživačke paradigme uključivale su testove sa kartama u kojima bi ispitanici izabrali određenu kartu i negirali, tačnije lagali ako su ih pitali za posedovanje određene karte. Takođe, korišćeni su i tzv. testovi krivice u kojima su ispitanici pitani o nekim informacijama koje su im bile ili nisu bile poznate. U *paradigmama ličnog opisa* ispitanici su, na primer, opisivali ljude koje vole ili one koje ne vole. U drugim paradigmama ispitanici su opisivali lična

iskustva, kao što su traumatska iskustva koja su im se desila ili se nisu desila. Neke istraživačke paradigme su simulacije razgovora za posao u kojima su ispitanici pokušali da ubede ispitivače u posedovanje određenih kvalifikacija. *Naturalističke paradigme* su u najvećem broju slučajeva uključivale policijsko saslušanje osumnjičenih za koje se kasnije utvrdilo da su lagali ili govorili istinu (Hall, 1986; Horvath, 1973; Horvat, Jayne, & Buckley, 1994) ili slučajeve gde su ljudi javno davali izjave, za koje se kasnije utvrdilo da su lažne (Koper & Sahlman, 1991).

U istraživanjima bi ispitanici procenjivali istinitost iskaza pomoću upitnika ili drugih instrumenata primerenih ovakvim tipovima istraživanja, posle gledanja video-zapisa na kojima su bile prikazane osobe koje su lagale ili govorile istinu. Pored toga, procenjivači su se izjašnjavali u vezi s učestalošću javljanja različitih neverbalnih znakova laganja (*objektivni neverbalni znakovi laganja*), kao i u vezi sa tim koja neverbalna ponašanja povezuju sa laganjem (*subjektivni neverbalni znakovi laganja*). U istraživanjima su u svojstvu procenjivača uglavnom učestvovali studenti, a u nekim studijama procenjivači su bili policijski službenici, pripadnici drugih službi bezbednosti, carinici, zatvorski stražari, sudije, osuđenici itd.

Različiti nalazi u vezi sa subjektivnim i objektivnim neverbalnim znakovima laganja verovatno proizilaze iz različitih pristupa njihovog istraživanja, odnosno različitih istraživačkih paradigmi. U studijama subjektivnih neverbalnih znakova posmatrači su povezivali obmanu sa smanjenim *zurenjem* i povećanim brojem telesnih pokreta, tačnije povećanim brojem *adaptera*, *ilustratora*, *pokreta ruku i prstiju*, *pokreta nogu i stopala*, *pokreta trupa*, *pokreta glave*, povećanim *promenama položaja tela* i povećanim *brojem treptaja* (Akehurst et al., 1999; Colwell, Hiscock-Anisman, Memon, Woods, & Michlik, 2006; Gordon, Baxter, Rozelle, & Druckman, 1987; Hart, Hudson, Fillmore, & Griffith, 2006; Lakhani & Taylor, 2003; Taylor & Vrij, 2001; Vrij & Semin, 1996; Zuckerman, Koestner, & Driver, 1981).

Rezultati istraživanja subjektivnih znakova laganja koji su sprovedeni u Srbiji pokazuju da su posmatrači povezivali obmanu sa učestalijim *osmehivanjem*, većim brojem *ilustratora* i učestalijim *pokretima šake i prstiju* (Baić, 2010; 2011b). Indikativno je bilo da su ova neverbalna ponašanja procenjivači prepoznavali i kod osoba čiji je iskaz ocenjen kao istinit. Osnovni zaključak na koji su upućivali rezultati jeste da su se procenjivači oslanjali na neverbalna ponašanja za koja postoje stereotipna verovanja o njihovoj povezanosti s obmanjivanjem. Takođe je uočeno postojanje tzv. lične jednačine, koja se ispoljavala u tome da su procenjivači dosledno naglašavali jedne, a zanemarivali druge oblike neverbalnih ponašanja.

Uprkos raznolikosti istraživačkih paradigmi, različitim lokacijama istraživanja i procenjivačima, dobijeni su relativno ujednačeni rezultati. Čini se da u vezi sa subjektivnim neverbalnim ponašanjima i obmanama u različitim kulturnim sredinama postoje jasna i jedinstvena verovanja bilo „laika" bilo „profesionalaca". Kada su procenjivači izražavali verovanja o ponašanju onih koji lažu, obično su imali pogrešne ili stereotipne predstave (Vrij, Edward, & Bull, 2001; Baić, 2011b). Nasuprot tome, ponekad nisu ni shvatali koji se znakovi stvarno koriste za detekciju laganja (Semin & Vrij, 1996). Subjektivna procena ispitanika o učestalosti neverbalnih znakova laganja može se posmatrati kao osnov njihovih naivnih teorija (Baić, 2010).

Kada je u pitanju značaj subjektivnih ili objektivnih znakova laganja u proceni istinitosti iskaza, DePaulo i saradnici (DePaulo, Lindsay, Malone, Muhlenbruck, Charlton, & Cooper, 2003) sproveli su značajno istraživanje. U istraživanje su uključili izveštaje u kojima su ponašanja osoba koje lažu ili govore istinu objektivno merena ili zasnovana na subjektivnim utiscima. Ovim istraživanjem potvrđena je hipoteza prema kojoj su znakovi zasnovani na subjektivnim utiscima bolje diskriminisali istinu od laži. Prema subjektivnom utisku, osobe koje su lagale, pokazale su manje kontakta očima nego one koje su govorile istinu. Kada je kontakt očima meren objektivno, nije bilo razlike. Slično je i sa subjektivnim ustiskom facijalne prijatnosti, gde su procenjivači ukazali da su osobe koje lažu manje prijatne u licu, nego one koje govore istinu. Međutim, objektivna merenja nisu pokazala tu razliku.

Vrijovo i Seminovo (1996) istraživanje sugeriše da je od svih znakova laganja *skretanje pogleda* verovatno ono neverbalno ponašanje na koje se procenjivači najviše oslanjaju, zatim sledi *samododirivanje*, *pokreti nogu i stopala*. Postavlja se pitanje zašto procenjivači tako misle, kada se ova neverbalna ponašanja mogu veoma lako kontrolisati. Kao prvo, pretpostavljaju da osobe tokom laganja izgledaju nervozno i teže razmišljaju, zbog čega odvraćaju pogled. Drugo, istraživanje Manna, Vrija i Bulla (1998) pokazalo je da su mnoge osumnjičene osobe koje su lagale ili govorile istinu tokom policijskog saslušanja pokazivale velike razlike u *skretanju pogleda* i „*odsutnosti*", što skretanje pogleda čini uočljivijim znakom.

Međutim, različiti obrasci *skretanja pogleda* za vreme laganja i izricanja istine ipak govore da je ovaj obrasac ponašanja nepravilan, jer osobe mogu biti „odsutne" i kada lažu i kada govore istinu. Jasan obrazac skretanja pogleda i „odsutnosti" tokom policijskog saslušanja pokazao je Jan Huntlej (čovek koji je u Velikoj Britaniji bio osumnjičen za ubistvo 10-godišnje devojčice) kada je lagao, ali i kada

je tokom priznanja govorio istinu. Nestalni obrasci ponašanja mogu se zaista očekivati kada je takvo ponašanje moguće lako kontrolisati (Vrij, 2000).

Bond i njegove kolege dali su drugačije objašnjenje u vezi sa subjektivnim znacima laganja (Bond, Omar, Pitre, Lashely, Skaggs, & Kirk, 1992). Oni tvrde da nervozno ponašanje ili ponašanje koje ukazuje na povećano *kognitivno opterećenje* nije ponašanje koje stvara sumnju, već da je to tzv. *čudno ponašanje* (Fiedler & Walka, 1993). Čudno ponašanje može biti nervozno ponašanje, ali ne nužno. Tokom razgovora ljudi obično gledaju jedni druge. Koliko često i koliko dugo će to činiti zavisi, pre svega, od situacije. Istraživanja pokazuju da pod normalnim okolnostima preterano skretanje pogleda i „buljenje" stvara utisak sumnjivosti, jer takvo ponašanje odstupa od normi „normalnog" i smatra se čudnim (Bond et al., 1992; Desforges & Lee, 1995). Iako ljudi ponekad povezuju „buljenje" s obmanom, to svakako nije ponašanje koje treba očekivati od osoba koje lažu.

U istraživanju koje je sproveo Vrij (1998) procenjivači su najčešće sa laganjem povezivali *skretanje pogleda*, *osmeh*, kao i učestale *pokrete pojedinih delova tela*. Ovi nalazi su interesantni jer navedena obeležja ponašanja označavaju znakove anksioznosti, što upućuje na zaključak da procenjivači pretpostavljaju da će oni koji lažu biti anksiozni (Riggio & Friedman, 1983; Vrij, 1998). Bond i saradnici (1992) i Vrij (1998) misle da laici ova ponašanja smatraju znakovima laganja, jer se njima krše norme očekivanog ponašanja, što kod procenjivača pobuđuje sumnju da osoba laže.

Istraživanja objektivnih neverbalnih znakova laganja temeljila su se na opažanju učestalosti ovih znakova kod osoba koje lažu ili osoba koje govore istinu. Ove studije su pokazale da osobe koje lažu imaju tendenciju da čine manji broj *ilustratora*, manji broj *pokreta rukama i prstima* i manji broj pokreta *nogama i stopalima* (DePaulo, Anderson, & Cooper, 1999; Vrij, 2000). Rezultati u vezi sa skretanjem pogleda, osmehivanjem, samododirivanjem, pokretima trupa i treptanjem nisu bili ujednačeni. Takođe, ova istraživanja otkrivaju značajne individualne razlike u ponašanju osoba koje lažu.

Rezultati istraživanja objektivnih neverbalnih znakova laganja sprovedenog u Srbiji pokazuju da se u obmanjujućem iskazu pojavljuju dve grupe znakova (Baić i Batić, 2012c; Baić i Batić, 2013a). Prvu grupu znakova koji se češće i istovremeno pojavljuju čine *osmehivanje*, *ilustratori*, *pokreti šake i prstiju* i *pokreti nogu i stopala*, dok drugu grupu, koji se ređe, ali takođe istovremeno pojavljuju čine *skretanje pogleda*, *treptanje*, *samododirivanje*, *pokreti glave*, *pokreti trupa* i *pomena položaja tela.* Kriterijum ovakvog grupisanja je, pre svega, učestalost pojavljivanja, a zatim i zajedničko pojavljivanje prilikom iskaza.

U istraživanju (Baić i Batić, 2014) čiji se osnovni cilj odnosio na utvrđivanje razlika u učestalosti objektivnih neverbalnih znakova u situaciji lažnog i istinitog iskaza, utvrđivanjem norme osnovnog – ličnog obrasca neverbalnog ponašanja, rezultati istraživanja pokazuju da se ocene prisutnosti neverbalnih znakova razlikuju u zavisnosti od posmatranog iskaza (osnovni obrazac, lažni iskaz, istinit iskaz). U sve tri eksperimentalne situacije najčešće se pojavljuje *treptanje*, a najveća učestalost za ovaj znak opažena je na snimcima koji prezentuju lažan iskaz. *Ilustratori* su takođe češće opaženi u situacijama u kojima je davan lažan iskaz. Ispitanici su najviše varirali u oceni učestalosti javljanja *adaptera*, *pokreta nogu* i *ilustratora*, što indikuje njihovu manju pouzdanost. Imajući u vidu osnovne postavke emocionalnog, kognitivnog pristupa i pristupa pokušaja kontrole, rezultati ovog istraživanja ukazuju na dominaciju emocija nad ostalim psihičkim procesima. Emocionalni pristup upravo pretpostavlja da se usled laganja može povećati broj telesnih i facijalnih pokreta.

Činjenica je da postoje značajne razlike u istraživanju objektivnih i subjektivnih neverbalnih znakova laganja, što naučnici objašnjavaju time da ne postoji tipično neverbalno ponašanje koje je povezano s obmanjivanjem, kao i da osobe tokom laganja mogu pokazati različite obrasce ponašanja (DePaulo, Stone, & Lassiter, 1985; Ekman, 1992; Vrij, 2008). Nalazi pomenutih istraživanja zapravo potvrđuju da je veza između obmane i neverbalnog ponašanja kompleksna. Kada se i pojave razlike između osoba koje lažu i osoba koje govore istinu, one su zaiste male (Vrij, 1994; 2008).

Da je donošenje odluke o opažanju obmanjujućeg ponašanja teško, potvrđuju Aune, Levin, Ching i Yoshimoto (1993), koji zaključuju da se isto ponašanje može ocenjivati na različite načine u zavisnosti od okolnosti u kojima se odvija. Njihov nalaz upućuje na zaključak da je donošenje odluke o laganju samo na osnovu opažanja neverbalnog ponašanja izuzetno komplikovano. Generalo, ovo je zaključak većine istraživača.

Neverbalni znakovi laganja

...Znakovi laganja mogu biti osobeni
za svakog pojedinca...

Paul Ekman

Naučna objašnjenja neverbalnih znakova laganja zasnivaju se na tvrdnji da ne postoji tipično obmanjujuće ponašanje, kao i da osobe tokom laganja prolaze kroz tri različita psihološka procesa, koji se označavaju kao *emocionalni*, *kognitivni*

i *proces kontrole* (Zuckerman, DePaulo, & Rosenthal, 1981). Emocije koje se najčešće dovode u vezu sa laganjem su *krivica* koju osoba oseća zbog toga što laže (slika 6), *strah* od otkrivanja (slika 7) i *zadovoljstvo* zbog uspešnog obmanjivanja druge osobe (slika 8) (Ekman, 1992a). Jačina ovih emocija zavisi od ličnosti osobe koja laže, kao i od okolnosti pod kojima se obmana dešava (Ekman, 1992a). Antisocijalne ličnosti, na primer, nemaju osećaj za druge pa se čini da nemaju osećaj krivice ili kajanja, nezavisno od toga koliko su patnje izazvali svojim ponašanjem (Smith, Hoeksema-Nolen, Frederickson, Loftus, Bem, & Maren, 2003). Strah, krivica i zadovoljstvo posledično utiču na ponašanje osoba koje lažu, usled čega se u njihovom iskazu mogu pojaviti različiti neverbalni znakovi. Krivica, na primer, može dovesti do učestalijeg skretanja pogleda, jer se osoba koja laže ne usuđuje da gleda u oči osobu koju laže.

Usled većeg fiziološkog uzbuđenja, strah može dovesti do pojave treptanja i samododirivanja (odeće, lica, kose), povećanog pokretanja ruku, šaka, prstiju, nogu. Usled emocija straha i krivice, osoba koja laže takođe može da izbegava kontakt očima, da manje upotrebljava ilustratore, dok se zadovoljstvo u neverbalnom smislu može manifestovati kroz povećani broj pokreta tela i veći broj osmeha (Ekman, 2001). „Zadovoljstvo" koje se ponekad doživljava obmanjivanjem drugih može se prikazati i kao osmeh u pogrešno vreme ili osmeh prezira (Knapp & Hall, 2010). Pojedinci se razlikuju po tome u kojoj meri izražavaju svoje emocije koje se uzgred retko javljaju pojedinačno ili u izvornom obliku. Najčešće se doživljava mnogo

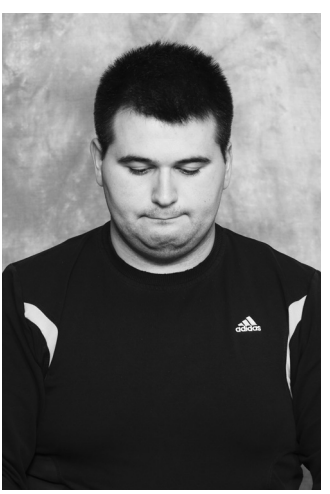

Slika 6. Krivica

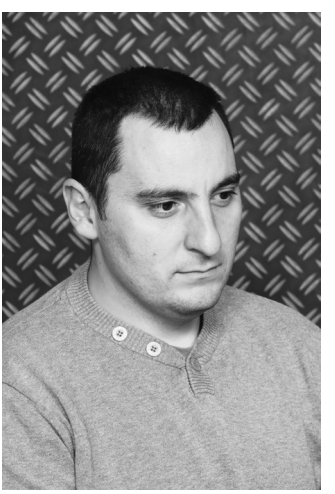

Slika 7. Strah

Slika 8. Zadovoljstvo

emocionalnih odgovora koji nisu istovetni. Ponekad se svaka emocija javlja u razmaku od par sekundi, a ponekad se stapaju. Indikatori iskrenih emocija obično se javljaju simultano, dok se fingirane emocije javljaju brzo, jedna za drugom. Prave emocionalne ekspresije retko traju duže od 5 sekundi, a skoro nikad duže od 10 sekundi. Takođe, emocije se tipično dešavaju u odgovoru na događaj (Ekman, Levenson, & Friesen, 1983). Međutim, svaki događaj ne izaziva istu emociju, ali ipak postoje neke zajedničke odlike.

Slika 9. Spušten pogled

Prema mišljenju Baumeistera, Stillvella i Heathertona (1994), ljudi doživljavaju neprijatno emocionalno stanje krivice kada su učinili nešto pogrešno ili veruju da to drugi misle. Ipak, oni koji govore istinu o njihovim prestupima ili manama, ponekad mogu osetiti veću krivicu i sramotu. Kao da se pretpostavlja da će osobe koje lažu pokazati veću sramotu i znakove krivice, jer su namerno nekog prevarili. Međutim, važno je napomenuti da se osobe koje lažu ne osećaju uvek loše zbog svojih laži, kao i da se oni koji govore istinu uvek ne osećaju dobro zbog svog poštenja. Ekman (1985; 1992a) je istakao da znakovi krivice nisu jasno determinisani, ali mogu uključiti znak kao što je *spušten pogled* (slika 9). Budući da nema dokumentovanog izraza lica koji je specifičan za krivicu, očekuje se da ćemo naći samo opšte signale za negativnost i tugu (Keltner & Busvell, 1996; Keltner & Harker, 1998). Za razliku od krivice, *stid* ima karakteristično ponašanje koje uključuje skretanje pogleda, zatvoreno držanje tela i tendenciju za povlačenjem (Keltner & Harker, 1998) (slika 10).

Slika 10. Stid